

Özbekistan'da İslam Felsefesi Çalışmaları

VAHİT CELAL^a

Geliş Tarihi: 13.08.2018 | Kabul Tarihi: 26.10.2018

Öz: Türkiye’de son yıllarda İslam Felsefesi ile ilgili yapılan çalışmalarda büyük gelişme yaşanmaktadır. Klasik döneme ait metinlerin tahkik, tercüme ve tahlil edilmesi bunun en güzel örneklerindendir. Batı’da İslam Felsefesi alanında gerçekleştirilen araştırmalar da Türkiye’de yakinen takip edilmektedir. Ancak aynı ilginin Doğu’da yapılan çalışmalar için gösterildiğini söyleyebilmek mümkün değildir. Özellikle SSCB’de İslam Felsefesi alanında yapılan çalışmalar daha az bilinmektedir. Bu makalede hem SSCB döneminde hem de Bağımsızlık sonrasında Özbekistan’da İslam Felsefesi alanında gerçekleştirilen bazı çalışmaların tanıtılması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Özbekistan, felsefe, SSCB, İslam felsefesi, Doğu.

^a Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü
turkiston2003@gmail.com

Islamic Philosophical Studies in Uzbekistan

Abstract: Turkey has experienced great development in recent years in studies related to Islamic Philosophy. The validation, translation and analysis of texts belonging to the classical period are among the best examples of this development process. The research conducted in the field of Islamic philosophy in the West is also followed closely in Turkey. However, it is not possible to say that the same interest exists for studies from the East. Studies carried out in the field of Islamic Philosophy, especially in the USSR, are less well known. This article aims to introduce some of the works carried out in the field of Islamic Philosophy in Uzbekistan both during the period of the USSR and period following independence.

Keywords: Uzbekistan, philosophy, USSR, Islamic philosophy, East.

© Celal, Vahit. "Özbekistan'da İslam Felsefesi Çalışmaları." *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 16 (2018), 67-82.

Giriş

Özbekistan'da gerçekleştirilen İslam Felsefesi çalışmalarını iki döneme ayırmak mümkündür. İlki yaklaşık yetmiş yıl (1923-1991) süren Sovyetler dönemi (Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti), ikincisi 1991 yılından itibaren devam eden Bağımsızlık sonrası dönemdir. İslam Felsefesi ile ilgili bu dönemlerde gerçekleştirilen çalışmalar örneğin ele alınan konular, hakkında araştırma yapılan filozof ve bilim insanlarıyla ilgili araştırmalar şeklen birbirine benzemekle birlikte içerik ve mahiyet bakımından ayrılmaktadır. Bu alanda kaleme alınan çalışmalarda nadiren "İslam Felsefesi" tabiri olmak üzere değişik adlandırmalar kullanılmıştır.¹ Örneğin: İslam Rasyonalizmi, İslam Medeniyeti, İslam Kültürü gibi. Çalışmalarda daha çok felsefî yönü ağır basan ve pozitif bilimler alanında adını duyurmuş İslam filozofları ve bilim insanları çalışılmıştır; Farabî, İbn Sinâ, Birünî gibi İslam filozofları hakkındaki çalışmalar yoğunluk kazanmıştır. Maturidî, Gazzâlî, İbn Miskeveyh, Fahrreddin Razî gibi hem dini yönü hem de felsefî yönü ağır basan filozofların ise ikinci planda araştırmalara konu olduğunu söylemek mümkündür.

Özbekistan'da Sovyetler dönemindeki kitapların ekseriyeti Rusça olarak kaleme alınmıştır. Bununla birlikte Özbek Türkçesi ile yazılan veya Özbek Türkçesine tercüme edilen eserler de bulunmaktadır. Bağımsızlık sonrasında ise araştırmaların niteliği büyük oranda değişikliğe uğramış olup, sadece dil açısından değil içerik açısından da farklılaşmıştır. Her ne kadar Bağımsızlık sonrası döneme ait eserlerde eski döneme ait izlerin tamamen yok olduğunu söylemek mümkün değilse de, ciddi ilerleme kaydedilmiş ve yeni döneme göre uyarlanmıştır. Makalede hem SSCB (Sovyetler Birliği) hem de Bağımsızlık sonrası dönemde İslam Felsefesi alanında çalışan İslam felsefecileri ve onların eserleri hakkında bilgi verilecektir.

¹ Fagani Baylarov, "Rusya'da İslâm Felsefesi Çalışmaları ve İslâm Felsefesinin Yorumu", Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010, s. 102-105 vd.

1. SSCB Döneminde Yapılan İslam Felsefesi Çalışmaları

XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başında Türkistan coğrafyası siyasi ve tarihi açıdan büyük değişimlere sahne olmuştur. Hive ve Hokand Hanlıkları ile Buhara Emirliği tarafından yönetilen Türkistan'da Hanlıklar dönemi sona erdirilmiştir. Bu coğrafyada sadece şive farkına dayanan milli devletler oluşturulmuştur.² 1924 yılında Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuş ve resmi olarak SSCB dönemi başlamıştır. Bu tarihten itibaren SSCB'de hâkim olan Marksist-Leninist ideoloji, tüm bilimsel çalışmalarda etkili olmaya başlamıştır.

Özbekistan'da yürütülen bilimsel çalışmaların tamamı Özbekistan Bilimler Akademisi'ne bağlı enstitüler tarafından gerçekleştirilmiştir. İslam Felsefesi ile ilgili araştırmalar ise Felsefe ve Hukuk Enstitüsü³ ve Birunî Şarkiyat Enstitüsü⁴nde yapılmıştır. Makalede bu döneme ait İslam Felsefesi ile ilgili yapılan araştırmaların tamamından bahsetmek mümkün olmadığından önemli görülen bazı araştırmalar üzerinde durulmuştur. P.M.Faktoroviç tarafından yazılan "*İbn Sina (Avicenna)-Buharalı Büyük Alim*" adlı eser, Rusça olarak 1941 yılında Semerkand Devlet Üniversitesi'nde yayımlanmıştır. İbrahim Mominov'un (1908-1974) "*Mirza Bedil'in Felsefi Görüşleri*" adlı eseri, Özbek Türkçesi ile 1946 yılında Semerkand Devlet Üniversitesi Yayınevi tarafından basılmıştır.⁵ Mominov SSCB döneminin en tanınmış felsefecilerinden biri olup Felsefe Tarihi, İslam Felsefesi ve Özbekistan'ın kadim medeniyeti ile ilgili önemli eserler kaleme almıştır.⁶ Ayrıca Mominov, "*Özbekistan Sovyet Ansiklopedisi*"nin baş editörlüğünü de yapmıştır. Mominov'un İslam Felsefesine dair diğer bazı önemli eserleri şunlardır:

² İ.М. Мўминов, *Танланган Асарлар, Жилд.1, Тошкент: Фан Нашриёти, 1969, s.151.*

³ Felsefe ve Hukuk Enstitüsü 1957 yılında kurulmuştur.

⁴ Şarkiyat Enstitüsü 1943 yılında kurulmuştur.

⁵ А.С. Садыков, М.К.Нурмухаммедов, С.Н. Рыжов, С.Х. Сираждинов, Х.Н. Баймухамедов, *Воспоминания О И.М.Муминове (İ.М.Mominov Hatırası),* Ташкент: Изд. Фан, 1978, стр.127.

⁶ Vahidjon Djalalov, *İ.М.Mominov ve Felsefe Çalışmaları, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.*

- К вопросам истории развития общественно-философской мысли в Узбекистане X-начало XX в. (Özbekistan'da Sosyal-Felsefi Tefekkür'ün Gelişme Süreci), Узб. Гос. Университета, Самарканд, 1957.
- Велекий энциклопедист из Хорезма, (Harezmi'n Büyük Ansiklopedist Düşünürü), Изд. Фан, Ташкент, 1973.

Ünlü arkeolog ve tarihçi Sergey Pavloviç Tolstov'un (1907-1976) "По Следам Древнехорезмийской Цивилизации" (Kadim Hârezm Medeniyetinin İzinde) adlı çalışması Moskova Devlet Üniversitesi Yayınları tarafından Rusça olarak 1948 yılında basılmıştır. Bu eser, tarih kitabı olmakla birlikte uzun yıllar boyunca yürütülen araştırmalar sonucu olarak Orta Asya medeniyeti hakkında önemli bilgiler içermektedir.⁷ 1949 yılında da büyük İslam düşünürü Ebu Reyhan Birunî'ye (973-1052) armağan olarak S.P.Tolstov, V.Y.Zohidov, İ.Y.Kraçkovskiy, H.U.Sadikov, A.M.Belenitskiy ve G.G.Lemmeyn'in ortak derleme çalışması yayımlanmıştır.

1950-1952 yıllarında Özbekistan Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü'nde A.A.Semyenov başkanlığında el yazma eserler ile ilgili katalog çalışması yürütülmüştür. Çalışma esnasında belirlenen klasik dönem filozof ve bilginlerinin eserlerinin bir kısmının Özbekçe ve Rusçaya tercüme edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu kapsamda şarkiyatçı ve tıp akademisyenlerin işbirliğiyle, İbn Sinâ'nın (ö.1037) toplam 2893 sayfadan oluşan beş ciltlik "armağan" kitabı Arapçadan Özbek Türkçesine ve Rus diline tercüme edilerek neşredilmiştir.⁸ Aynı senelerde Ebu Reyhan Birunî'nin (ö.1052) ilmî mirası ile ilgili araştırmalar da başlatılmıştır. Bu çerçevede Şarkiyat Enstitüsü'nde Birunî eserlerinin Özbekçeye tercümesi, uzmanlar tarafından gerçekleştirilmiş ve *Tanlangan Eserler (Seçme Metinler)* adıyla 3 ciltlik hacimli bir eser olarak yayımlanmıştır. Bu eserin birinci cildi "el-

⁷ С.П.Толстов, *По Следам Древнехорезмийской Цивилизации*, Москва: Наука, 1948.

⁸ Fegani Beyler, "İbn Sinâ ve Felsefesiyle İlgili Rusça Araştırmalar", *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 9, Nisan (2016), s. 255-273.

Asaru'l-Bakiye", 1957 yılında; ikinci cildi "*Hindistan*" 1963 yılında ve üçüncü cildi "*Geodeziya/Jeodezi*"⁹ ise 1966 yılında Özbekistan Bilimler Akademisi Fan Neşriyatı tarafından yayımlanmıştır.¹⁰ Daha sonra çeşitli ilavelerle yeni baskıları da neşredilmiştir. Ayrıca Rusça tercümelemleri de 7 cilt olarak Fan Neşriyatı tarafından 1957-1987 yılları arasında yayımlanmıştır.¹¹

"*Беруний Билан Ибн Синонинг савол-жавоблари*" (*Biruni ile İbn Sina'nın Soru-Cevapları*), S.Mutalibov'un editörlüğünde Şarkiyat Enstitüsü öğretim üyeleri Abdurahmanov ve Rasulov tarafından Şarkiyat Enstitüsü'nün arşivinde 2385 numaralı Arapça el yazması esas alınarak tercüme edilmiş ve Fan Neşriyatı tarafından Taşkent'te 1950 yılında Özbekçe yayımlanmıştır. Biruni ile İbn Sina'nın soru-cevaplarını içeren bu mektuplar İbrahim Mominov editörlüğünde de 1973 yılında Rusça olarak aynı yayınevi tarafından neşredilmiştir.¹²

Biruni uzmanlarından biri olan M.A.Salye'nin "*Абу Райхон Беруний*" (*Ebu Reyhan Biruni*) adlı eseri İlim-Fen Klasikleri dizisi kapsamında Özbekistan Bilimler Akademisi Yayınları tarafından 1960 yılında Özbekçe olarak yayımlanmıştır.

İslam Felsefesinin kurucu filozofu olan Ebu Nasr Farabi (ö.950), bu dönemin üzerinde en çok araştırma yapılan filozofların başında gelmektedir. Muzaffar Muhiddinoviç Hayrullayev'in (1931-2004) Farabi'nin eserleri ve felsefî mirası üzerine onlarca telif eseri bulunmaktadır. Hayrullayev'in SSCB döneminde İslam Felsefesinin tanınması ve geçmiş İslam kültürünün aktarılması açısından önemli bir görevi yerine getirdiği söylenebilir.¹³ Hayrullayev'in İslam Felsefesi, özellikle de Farabi

⁹ Бируний, Танланган Асарлар (Seçme Metinler), пер. П.Г. Булгаков, ред. А.К.Арендс, Тошкент: Фан Нашриёти, 1966.

¹⁰ Иброҳим Муминов, Ўзбекистондаги Табиий-Илмий ва Иجتимоий-Фалсафий Тафаккур Тарихидан Лавҳалар (Özbekistan'da Tabii-İlmi ve Sosyal-Felsefi Tefekkür Tarihinden Kesitler), Тошкент: Фан Нашриёти, 1999, б.9.

¹¹ Абу Рейхан Бируни, Избранные Произведения, пер.М.А.Салье, Ташкент: Изд.Фан, 1957.

¹² И.Моминов Ответственный Редактор, Ибн Сина и Бируни Переписка, Ташкент: Издательство Фан, 1973.

¹³ İsmail Taş, *Türk-İslam Düşüncesi Yazıları*, Konya: Palet Yayınları, 2017, s.128.

hakkında SSCB döneminde kaleme almış olduğu bazı eserleri ve ansiklopedi maddeleri şunlardır:

- *Ўрта Осиё Халқларининг Фалсафий Мероси (Özbekistan Halklarının Felsefi Mirası), Ўзбекистон ССР Билим Жамияти (Özbekistan Bilim Cemiyeti), Тошкент, 1965. (Özbekçe)*
- *Мировоззрение Фараби и его значение в истории философии (Farabi'nin Felsefi Görüşleri ve Onun Felsefe Tarihindeki Yeri), Издательство Фан, Ташкент, 1967. (Rusça)*
- *Философская энциклопедия (Felsefe Ansiklopedisi), Академия Наук СССР (SSCB Bilimler Akademisi), Издательство Наука, Москва, 1964-1968. Bu ansiklopedide: *Biruni, Maşrab, Mukimî, Nakşibend ve Nakşibendiyye, Ulugbek, Ahmet Yesevî, Farabî* maddelerini kaleme almıştır. (Rusça)*
- *Ўзбекистон Совет Энциклопедияси (Özbekistan Sovyet Ansiklopedisi), Фан Нашриёти, Тошкент, 1967-1976. Bu ansiklopedide: *Soyut, İbn Sina, Avesta, Ayniyet, Ayniyet Kanunu, Araz, Arap Felsefesi, Aristoteles, Esas, Faal Akıl, Akli İlimler Tasnifi, Beka ve Fena, Bizans Feni, Wittgenstein, Zorunlu Varlık, Mümkün Varlık, Galen Klavdi, Avrupa merkezcilik, Cürcanî, Zerdüştilik, Zorunluluk ve Tesadüf, Zıddiyet Kanunu, İbn Vacce, İbn Haldun, Toplumsal Bilinç Şekilleri, Kitab el-Medina el-Fadila, Kitab en-Necat, Kitab eş-Şifa, Mantık, Mantık Kanunu, Logos, Medeniyet, Mazdakilik, Mantıksal Hatalar, Anlam ve Şekil, Mahiyet ve Hadise, Nazzam* gibi maddeleri yazmıştır. (Özbekçe)*
- *Маданий мерос ҳақида (Medeni Mirasa Dair), O'zbekiston Нашриёти, Тошкент, 1969. (Özbekçe)*
- *Уйғониш Даври ва Шарқ Мутафаккири (Uyanış Devri ve Şark Mütefekkiri), Ўзбекистон Нашриёти, Тошкент, 1971. (Ozbekiston Yayınları, Taşkent, 1971) (Özbekçe)*
- *Фараби Эпоха и Учение, Ташкент: Издательство Узбекистан, 1975. (Rusça)*

- *Атеистический энциклопедический словарь, (Ateizmle İlgili Ansiklopedik Sözlük)*, Taşkent, 1988. Bu ansiklopedide: *Averoizm (İbn Rüşdçülük), Biruni, Vahdet-i Vücut, Vüdüdiyyun, İbn Rüşd, Kindi, İbn Meymun, Ravendi, Farabi, Ömer Hayyam, Özbekistan'da Felsefenin Gelişmesi* gibi maddeleri yazmıştır. (Rusça)
- *Абу Абдаллах ал-Хорезми (Ebu Abdullah el-Harezmi)*, Москва: Издательство Наука, 1988. (Rusça olarak yayımlanan bu eser M.M.Hayrullayev ve R.M.Bahadrov'un ortak eseridir)
- *Культурное Наследие и История Философской Мысли (Kültürel Miras ve Felsefi Düşüncelerin Tarihi)* ТАШКЕНТ: Издательство Узбекистан, 1985. (Rusça)¹⁴

Bir dönem Özbekistan Bilimler Akademisi başkanlığını yürüten Taşmuhammed Niyazoviç Kariniyazov'un (1897-1970) İslam Felsefesi alanında önemli çalışmaları bulunmaktadır. Uzun yıllar süren araştırması sonucunda "*Астрономическая школа Улугбека*" (*Ulugbek Astronomi Mektebi*) adlı eseri Moskova'da 1950 yılında SSCB Bilimler Akademisi Yayınları tarafından Rusça olarak yayımlanmıştır. Ayrıca "*Ўзбек Халқининг Маданий Мероси Ҳақида*" (*Özbek Halkının Medeniyet Mirası Üzerine*) adlı eseri¹⁵ de Özbekistan Bilimler Akademisi Neşriyatı tarafından Özbekçe olarak basılmıştır.

Y.Şermuhamedov'un "*Ўрта Осиё Мутафаккирларининг Яхшилик ва Ёмонлик Ҳақидаги Қарашлари*" (*Orta Asya Mütefekkirlerinin İyilik ve Kötülük Hakkındaki Görüşleri*) adlı kitabı Taşkent'te 1970 yılında Fan Neşriyatı tarafından Özbekçe olarak yayımlanmıştır. Eserde *Farabî, Birunî, İbn Sinâ, Ömer Hayyam, Sa'dî Şirazî, Ulugbek, Abdurahman Câmî, Alişer Nevaî, Bedil, Ahmet Dâniş* gibi filozof ve şairlerin görüşleri incelenmiştir.¹⁶

¹⁴ Х.Аликулов, Б. Маннонов, *Музаффар Мухиддинович Хайруллаев*, Ташкент: Издательство Народного Населения имени А.Кадыри, 2001, с.18-23.

¹⁵ Тошмухаммад Ниязовиç Кориниёзов, *Ўзбек Халқининг Маданий Мероси Ҳақида*, Тошкент: Ўзбекистон ССР Фанлар Академияси Нашриёти, 1960.

¹⁶ Я Шермухамедов, *Ўрта Осиё Мутафаккирларининг Яхшилик ва Ёмонлик*

Özbekistan'da İslam Felsefesinin büyük filozoflarından olan İbn Sina'nın felsefî mirası üzerine yapılan çalışmalar da titizlikle yürütülmüş ve İbn Sinâ doğumunun 1000. Yıl Kutlamaları gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda yapılan bilimsel konferanslar zincirinin ilki Buhara'da 24-26 Eylül 1980 yılında düzenlenmiştir. Konferansa dünyanın önde gelen İbn Sina uzmanları katılmış ve sunulan bildirilerin tam metinleri "*Абу Али Ибн Сина и Естественные Науки*" (*Ebu Ali İbn Sina ve Tabiat Bilimleri*) adıyla Özbekistan Bilimler Akademisi Fan Yayınevi tarafından Taşkent'te 1981 yılında Rusça olarak basılmıştır.

Abdusodik İrisov'un İbn Sina'nın hayatı ve ilmî mirası üzerine önemli çalışması bulunmaktadır. Kitap "*Абу Али Ибн Сино Хаёти ва Ижодий Мероси*" (*Ebu Ali İbn Sina'nın Hayatı ve İlmî Mirası*), adıyla Taşkent'te Fan Neşriyatı tarafından 1980 yılında Özbekçe olarak neşredilmiştir.¹⁷

A.L.Kaziberdov, S.A.Mutalibov tarafından kaleme alınan "*Абу Наср Ал-Фараби Исследования и Переводы*" (*Ebu Nasr Farabi, Araştırmalar ve Tercüme*) adlı kitap, Taşkent'te 1986 yılında Fan Neşriyatı tarafından Rusça olarak yayımlanmıştır. Kitabın iki bölümü (*Varlık Felsefesi, Düşüncenin Mantıksal Formları*) ve *Ek* kısmı bulunmakta; ek kısmında Farabi'nin *Talikat Şerhleri, İnsan Bedeninin Uzuvarları, Mantiğa Giriş* vb. risalelerinin tercümelerine yer verilmiştir.¹⁸

Aziz Kayumov'un "*Абу Райхон Беруний ва Абу Али Ибн Сино*" (*Ebu Reyhan Biruni ve Ebu Ali İbn Sina*) adlı eseri Taşkent'te Yoş Gvardiya Neşriyatı tarafından 1987 yılında Özbekçe olarak yayımlanmıştır.¹⁹

Özbekistan Bilimler Akademisi Ebu Reyhan Birunî Şarki-

Хақидаги Қараишлари" (*Orta Asya Müttefekkirlerinin İyilik ve Kötülük Hakkındaki Görüşleri*), Тошкент: Фан Нашриёти, 1970.

¹⁷ Абсодик Ирисов, *Абу Али Ибн Сино Хаёти ва Ижодий Мероси*, Тошкент: Фан, 1980.

¹⁸ А.Л.Казибердов, С.А. Муталибов, *Абу Наср ал-Фараби Исследования и Переводы*, Ташкент: Издательство Фан, 1986.

¹⁹ Азиз Қаямов, *Абу Райхон Беруний ва Абу Али Ибн Сино*, Тошкент: Ёш Гвардия Нашриёти, 1987, 3.

yat Enstitüsü (Al-Biruni Institute of Oriental Studies) tarafından 1990 yılından itibaren “Шарқшунослик” (Şarkiyat/Şarkşinaslık) adlı dergi yayın hayatına başlamıştır. Bu dergide hem Enstitünün ilmî faaliyetleri hakkında bilgiler verilmekte hem de akademisyen ve araştırmacıların bilimsel makaleleri yayımlanmaktadır.

2. Bağımsızlık Sonrası İslam Felsefesi Çalışmaları

Özbekistan Cumhuriyeti 1 Eylül 1991 yılında bağımsızlığını kazanmıştır. Bu tarihten itibaren geçen süre içerisinde toplumun zihni yapısında büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Bu konuda M.Hayrullayev’in şu cümleleri çok manidardır: “Bilindiği üzere, bağımsızlık, sosyal bilimlerin alanına yeni ve çok kapsamlı bir görev yüklemektedir. Bundan sonra söz konusu alan kendi halkının, arzu ve maksatlarının gerçekleşmesi için, istiklal dönemine yaraşır (millî zihniyetli) bireylerin yetişmesi için hizmet etmesi gerekir...”²⁰ Hayrullayev Bağımsızlık sonrası döneme ait çalışmalara örnek teşkil edecek birçok kitap ve makale yayımlamıştır. Hayrullayev’in bağımsızlık sonrasında yayımlanmış olan kitap ve makaleleri:

- “Фараби, ҳаёти ва илмий мероси” (Farabi’nin Hayatı ve İlmî Mirası), O‘zbekiston Nashriyati, Toshkent, 1991. Hayrullayev’in bu tür eserleri veya makaleleri, SSCB döneminin baskıcı ilmî zihniyetinden arındırılarak yeni baskıları yayımlanmıştır.
- “Муаллими Соний-Шарқнинг Маиҳур Мутафаккири” (Muallim-i Sâni-Şarkın Meşhur Mütefekkiri), A.Қодирий Nashriyati, Toshkent, 1993. Bu eserde Farabi’nin “el-Medinetü’l-Fazıla” eseri tercüme ve tahlil edilmiştir.
- “Суфизм ҳақида: Баҳовуддин Нақшибанд” (Sufizm Üzerine: Bahauddin Nakşibend), Buhara, 1993.
- “Ўрта Осиёда Илк Уйғониш Даври” (Orta Asya’da İlk Uyanış Devri), Fan Neşriyatı, Taşkent, 1995.

²⁰ Музаффар Хайруллаев, “Натижалар ва Планлар” (Neticeler ve Planlar), Шарқшунослик Журнали (Şarkşunoslik Dergisi), 11, 2002, s.3.

- “Ислом ва Тарихиї Мерос” (İslam ve Tarihi Miras), Шарқишунослик Журнали, №: 9, Фан Нашриєти, 1999.
- “Маънавият Юлдузлари” (Maneviyat Yıldızları), Масъул Мухаррир М.Хайруллаев, Абдулла Қодириє Халк Мероси Нашриєти, Ташкент, 1999. Bu derleme Hayrullayev’in Bağımsızlık sonrası yayımlanan en kapsamlı çalışması sayılır. Aynı eser, 2001 yılında genişletilerek ve yeni bölümler ilave edilerek tekrar aynı yayınevinde neşredilmiştir. Bu derlemede Hayrullayev’in yazmış olduğu bölümler:
 - *Merkezi Asya’da IX-XII. Yüzyıllarda ilk Uyanış Devri Üzerine*
 - *XIV-XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Türkistan Medeniyeti Üzerine*
 - *XIX. Yüzyılın Sonu ve XX. Yüzyılın Başlarında Türkistan’da Kültürel Hayat Üzerine*
 - *Değerlendirme (Son Söz)*
 - *Ebu Ali İbn Sina maddesi*
 - *Ebu Nasr Farabi maddesi*
 - “Ибн Синонинг Таржимаи Ҳоли” (İbn Sina Biyografisi), Мукаддима Журнали, №:1, 2001.

Şovosil Yunusoviç Ziyodov’un “Абу Мансур ал-Мотуридий ва Унинг “Қитоб ат-Та’вилот” Асари” (Ebu Mansur Maturidî ve Onun Kitab et-Te’vilât Eseri) adlı eseri Taşkent Fan Neşriyatı tarafından 2009 yılında yayımlanmıştır. Kitabın birinci bölümü: IX-X. yüzyıllarda Maveraiünnehir’de kültürel ve manevi hayat, İslam ilimleri, Maturidî’nin hayatı ve ilmî mirası ve eserlerinin nüshaları hakkındadır. İkinci bölümü ise Maturidîlik, *Kitab et-Te’vilât*, alemin yaratılışı, Maturidî Kelam Okulu ve dinî-dünyevî hayata etkisi gibi konulardan oluşmaktadır.²¹

Günümüzde Ebu Reyhan Biruni Şarkiyat Enstitüsü’nün

²¹ Шовосил Зиёдов, Абу Мансур Ал-Мотуридий ва Унинг “Қитоб Ат-Та’вилот” Асари, Тошкент: Фан Нашриєти, 2009, 4.

müdürü olan Abdualimov Bahrom Abdurahimoviç'in "Баит ал-Ҳикма ва Марказий Осиё Олимларининг Бағдоддаги Илмий Фаолияти" (*Beytü'l-Hikme ve Orta Asya Alimlerinin Bağdat'taki İlmî Faaliyetleri*) adlı eseri O'zbekiston Yayınları tarafından 2010 yılında Özbekçe yayımlanmıştır. Bu eserin daha önceki baskısının editörlüğünü M.Hayrullayev yapmıştır. Kitap beş bölümden oluşmaktadır. Beşinci bölümde Yahya b. Ebu Mansur, Muhammed b. Musa el-Harezmi, Ebu'l-Fadl b. Türk el-Huttali, Halid el-Merverudi, Abbas el-Cevheri, Ahmed el-Fergani, Benu Musa, Ahmed es-Saguni, Ahmed es-Serahsi, Abdullah b. Amacur et-Türki, Ebu Bekir er-Razi, Ebu Nasr Farabi, Mansur el-Huzaî, Ali et-Teberî gibi şahsiyetlerin Bağdat'taki felsefî ve ilmî faaliyetleri hakkında bilgi verilmektedir.²²

2.1. Bağımsızlık Sonrası Dönemde İslam Felsefesi Alanında Yapılan Doktora Tezlerinden (PhD) Örnekler

Goyibova Şahnoza Omonullayevna'nın "Абдурауф Фитратнинг ижтимоий-фалсафий қарашлари" (*Abdurauf Fitrat'ın İctimai-Felsefî Görüşleri*) adlı tezi Özbekistan Cumhuriyeti Taşkent Mirza Ulugbek Devlet Darülfünunu Felsefe Bölümünde 1996 yılında savunulmuştur. Tez, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde XIX. yüzyılın sonu XX. yüzyılın başında Türkistan'da toplumsal, siyasi, kültürel hayat ve Ceditçiliğin ortaya çıkışı işlenmektedir. İkinci bölümde ise Fitrat'ın millî ve aydınlanmacı gayeleri üzerinde durulmakta, ayrıca Fitrat'ın felsefî ve ilmî görüşlerine de yer verilmektedir.²³

Saydahmedova Adina Saidakbarovna'nın "Ислом Фалсафасида Гносеологик Малалалар Талқини" (*İslam Felsefesinde Gnoseoloji Meselelerin Yorumu*) adlı tezi Özbekistan Cumhuriyeti Taşkent İslam Üniversitesi Dinî Araştırmalar Bölümünde 2008 yılında savunulmuştur. Tez, Kelamcılarının görüşleri esas alın-

²² Баҳром Абдуҳалимов, *Баит Ал-Ҳикма ва Марказий Осиё Олимларининг Бағдоддаги Илмий Фаолияти*, Тошкент, Ўзбекистон нашриёти, 2010, 5.

²³ Шахноза Гойибова Омонуллаевна, "Абдурауф Фитратнинг ижтимоий-фалсафий қарашлари", *Фалсафа фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация*, Мирзо Улуғбек номидаги Тошкент Давлат Дорилфунуни, 1996, 3.

rak hazırlanmıştır. Giriş ve üç bölümden oluşan tezin birinci bölümde İslam Felsefesinin oluşum ve gelişim süreçleri işlenmiştir. İkinci bölümde Kelam gnoseolojisinin (bilgi kuramının) ilmî metodolojisi hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde ise, İslam gnoseolojisinin ilmî-felsefî incelenmesinin çağdaş sorunlarına yer verilmiştir.²⁴

Baynazarova Asliye Abdurahobovna'nın "Ислом Фалсафасида Диний ва Дунёвий Илмлар Уйғунлиги Масаласи" (İslam Felsefesinde Dini ve Dünyevi İlimlerin Uyumu Sorunu) adlı tezi Özbekistan Cumhuriyeti Taşkent İslam Üniversitesi Dinî Araştırmalar Bölümünde 2009 yılında savunulmuştur. Tez, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde felsefe ve fen bilimlerinin gelişmesinde İslam'ın yeri; ikinci bölümde İslam Felsefesinde dini ve dünyevi ilimlerin uyumu sorununun metodolojik ve konseptsel (kavramsal) esasları; üçüncü bölümde ise, İslam Felsefesinde dini ve ilmi ilkelerin uyumunun sosyal ve ameli ehemmiyeti işlenmektedir.²⁵

Rasulova Nilufar Muratovna'nın "Ибн Мискавайхнинг Диний-Фалсафий Қарашлари" (İbn Miskeveyh'in Felsefî Görüşleri, Tehzîbü'l-ahlak eseri temelinde) adlı tezi Özbekistan Cumhuriyeti Taşkent İslam Üniversitesi Dinî Araştırmalar Bölümünde 2012 yılında savunulmuştur. Tez, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Tezin birinci bölümünde İbn Miskeveyh'in yaşadığı dönem ve onun dünya görüşünün şekillenmesi ile ilgili bilgilere yer verilmektedir. İkinci bölümde, İbn Miskeveyh'in ilmî faaliyetinde dinî, felsefî ve ahlakî ilkeler üzerinde durulmaktadır. Son bölüm olan üçüncü bölümde ise, Tezhîbü'l-ahlâk eserinin İslam dünyasındaki yeri işlenmektedir.²⁶

²⁴ Адина Сайдахмедова Саидакбаровна, "Ислом Фалсафасининг Гносеологик Масалалар Талқини (Калом илми вакилларининг қарашлари мисолида)", Фалсафа фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация, Тошкент Ислом Университети, 2008, 7.

²⁵ Аслия Бойназарова Абдувоҳобовна, "Ислом Фалсафасида Диний ва Дунёвий Илмлар Уйғунлиги Масаласи", Фалсафа фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация Тошкент Ислом Университети, 2009, 4.

²⁶ Нилуфар Расуллова Муратовна, "Ибн Мискавайхнинг Диний-Фалсафий

Sonuç

Özbekistan’da SSCB ve Bağımsızlık sonrası dönemlerde İslam Felsefesi alanında yapılan çalışmalar, İslam Felsefesi alanındaki çalışmaların önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Söz konusu dönemlerde Rusça ve Özbek Türkçesiyle yazılan zengin bir literatür ortaya çıkmıştır. SSCB döneminde yazılan eserler, dönemin hâkim ideolojisinden izler taşısa da kültürel miras ancak bu şekilde taşınabilmiştir. Bağımsızlık sonrası dönemde yazılan eserlerde bir önceki dönemin hasarları giderilmeye çalışılmış ve özgün araştırmalarla zenginleştirilmiştir.

Özbekistan’da İslam Felsefesi ile ilgili çalışmalar hem devlet üniversitelerinde hem de Özbekistan Bilimler Akademisi’ne bağlı enstitülerde yapılmıştır. Bağımsızlık sonrası dönemde kurulan Taşkent İslam Üniversitesi’nde yapılan yeni çalışmalar da İslam Felsefesi alanındaki oluşan literatüre büyük katkı sağlamıştır.

Taşkent Birunî Şarkiyat Enstitüsü’nün arşivinde 26.000 cilt klasik döneme ait yazma eser bulunmaktadır. Enstitü uzmanları tarafından uzun süren çalışma sonucunda yazma eserlerin fihristi oluşturularak “*Özbekistan Fanlar Akademisi Şark El Yazma Eserler Fihristi*” 11 cilt olarak yayımlanmıştır. Aynı zamanda 2000 yılında Enstitünün yazma eserler arşivi, dünyadaki zengin medeniyet mirası sayılarak UNESCO’nun Medeniyet Mirası listesine dâhil edilmiştir.

Kaynaklar

Абдухалимов, Баҳром. *Байт Ал-Ҳикма ва Марказий Осиё Олимларининг Бағдоддаги Илмий Фаолияти*, Тошкент: Ўзбекистон нашриёти, 2010.

Аликулов, Х, Маннонов Б. *Музаффар Мухиддинович Хайруллаев*. Ташкент: Издательство Народного Населения Имени А.Кадыри, 2001.

Қарашлари (Тазҳиб ал-Ахлоқ Асари Асосида)”, Фалсафа фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация, Тошкент Ислум Университети, 2009, 5.

- Baylarov, Fagani, "Rusya'da İslâm Felsefesi Çalışmaları ve İslâm Felsefesinin Yorumu", Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010, s. 102-105 vd.
- Beyleyler, Fagani, "İbn Sinâ ve Felsefesiyle İlgili Rusça Araştırmalar", *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 9, Nisan (2016), s. 255-273.
- Бируни, Абу Рейхан. *Избранные Произведения (Seçme Metinler)*, пер. П.Г. Булгаков, ред. А.К.Арендс, Ташкент: Фан Нашриёти, 1966.
- Бойназарова, Аслия, Абдувохобовна. "Ислом Фалсафасида Диний ва Дунёвий Илмлар Уйғунлиги Масаласи." Фалсафа фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация, Тошкент Ислом Университети, 2009.
- Djalalov, Vahidjon. "İ.M.Mominov ve Felsefe Çalışmaları." Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.
- Мўминов, Иброхим. *Танланган Асарлар*, Жилд1, Тошкент: Фан Нашриёти, 1969.
- Мўминов, Иброхим. *Ўзбекистондаги Табиий-Илмий ва Иجتимоий-Фалсафий Тафаккур Тарихидан Лавҳалар (Özbekitan'da Tabii-İlmi ve Sosyal-Felsefi Tefekkür Tarihinden Kesitler)*. Тошкент: Фан Нашриёти, 1999.
- Моминов, Ибрахим. Ответственный Редактор, *Ибн Сина и Бируни Переписка*. Ташкент: Издательство Фан, 1973.
- Садыков А.С., Нурмухаммедов М.К., Рыжов С.Н., Сираждинов С.Х., Баймухамедов Х.Н. *Воспоминания О И.М.Муминове. (İ.M.Mominov Hatırası)*. Ташкент: Издательство Фан, 1978.
- Таş, İsmail. *Türk-İslam Düşüncesi Yazıları*. Konya: Palet Yayınları, 2017.
- Толстов С.П. *По Следам Древнехорезмийской Цивилизации*, Москва, 1948.
- Қориниёзов, Т.Н. *Ўзбек Халқининг Маданий Мероси Ҳақида*. Тошкент: Ўзбекистон ССР Фанлар Академияси Нашриёти, 1960.
- Шермухамедов, Я. *Ўрта Осиё Мутафаккирларининг Яхшилик ва*

- Ёмонлик Ҳақидаги Қарашлари*” (*Orta Asya Mütefekkirlerinin İyilik ve Kötülük Hakkındaki Görüşleri*). Тошкент: Фан Нашриёти, 1970.
- Ирисов, Абсодик. *Абу Али Ибн Сино Хаёти ва Ижодий Мероси*, Тошкент: Фан, 1980.
- Қазибердов, А.Л., Муталибов, С.А. *Абу Наср ал-Фараби Исследования и Переводы*. Ташкент: Издательство Фан, 1986.
- Қаюмов, Азиз. *Абу Райҳон Беруний ва Абу Али Ибн Сино*. Тошкент: Ёш Гвардия Нашриёти, 1987.
- Хайруллаев, Музаффар. “Натижалар ва Планлар.” *Шарқшунослик*, №.11 (2002): 3.
- Зиёдов, Шовосил. *Абу Мансур Ал-Мотуридий ва Унинг “Китоб Ат-Та’вилот” Асари*. Тошкент: Фан Нашриёти, 2009.
- Ғойибова, Шахноза, Омонуллаевна. “Абдурауф Фитратнинг ижтимоий-фалсафий қарашлари.” Фалсафа фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация, Мирзо Улуғбек номидаги Тошкент Давлат Дорилфунуни, 1996.
- Расулова, Нилуфар, Муратовна. “Ибн Мискавайхнинг Диний-Фалсафий Қарашлари (Тазҳиб ал-Ахлоқ Асари Асосида).” Фалсафа фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация, Тошкент Ислом Университети, 2009.
- Сайдахмедова, Адина, Саидақбаровна. “Ислом Фалсафасининг Гносеологик Масалалар Талқини (Калом илми вакилларининг қарашлари мисолида).” Фалсафа фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация, Тошкент Ислом Университети, 2008.